

RÜYA MOTİFİ'NİN SİYER YAZICILIĞINDAKİ YERİ: HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİNİN DOĞUMUNDAN ÖNCE MÜJDELENMESİ ÖRNEĞİ

In The Sira Tradition The Dream Motif: The Case Of Rumors On The Prophethood Muhammad Before His Birth

Arş. Gör. Dr. Hakan ÖZTÜRK*

Öz

Hem geçmiş toplumlarda hem de günümüz toplumunda rüya kültürün ve geleneğin bir parçası olmuştur. Rüya, İslam kültüründe, Hıristiyan ve Yahudi geleneğinde de çok önemli bir yere sahiptir. Bu durum siyer yazıcılığına yansımıştır, zihinlerdeki pek çok soyut düşünce bu şekilde işlenmiştir. Bu çalışmada "rüya motifi"nin siyer yazıcılığında kullanımı ele alınmıştır. Hz. Muhammed'in risâletinin doğumundan önce rüyada müjdelenmesi ile ilgili rivayetler değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Siyer, Rüya, Peygamber, Muhammed

Abstract

The dream frequently became a section of the culture and tradition in the both today societies and past communities. The dream has got a very important location at the Jewish, Christian and Islamic Culture. This state reflected on the writing of Sira, too and so much abstract thought was embroidered. This study is tackled using of the dream motif in the writing of Sira and brought up with examples before Prophet Muhammad's birth.

Keywords: The History of Islam, Sira, Dream, Prophet, Muhammad

Giriş

İnsanların pek çoğu beşer tarihine ve yaşayışına etki eden şahıslara, kahramanlara ve onların hayatlarına ilgi duymuşlardır. Bu kişiler hakkında her zaman efsane şeklinde ya da yazılı olarak bilgiler mevcut olagelmiştir. Ernest Renan'ın ifadesiyle; "Tarihin hiçbir büyük hadisesi bir menkıbeler silsilesi

* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: hozturk@firat.edu.tr, hakanozturk15@hotmail.com

yaratmadan geçmemiştir.”¹ Özellikle de din insanoğlu için tarih boyunca vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bu durumda dini tebliğe memur kılınan peygamberlerin hayatı da her zaman ilgi odağı olmuştur. Tarihin akışı içinde diğer kültür ve din mensupları ile karşılaştıkça adeta bir yarışma havası meydana gelmiş ve taraflar kendi dinlerini ve peygamberlerini üstün göstermek için onların yaptıklarını abartarak anlatmışlardır. Zamanla daha ileri gitmişler ve gerçekte olmayan şeyleri de bunların içine katmışlardır. Bu büyük şahıslar hakkında söylenenleri; yaşadıkları “gerçek hayat” ve efsaneleştirilmiş, abartılmış “sanal hayat” şeklinde iki başlık altında toplayabiliriz.² Birincisinde; kişiler gerçekten insanların arasında yaşamış, gezmiş, diğer insanlar gibi yemiş, içmiş ve ölmüştür. İkincisinde ise; kişiler insanüstü birer varlık gibi gösterilmiş, yemeleri, içmeleri, gezmeleri vb. fiiller gerçeğinden saptırılarak, doğaüstü ve gizemli bir hale dönüştürülmüş, hatta ölmedikleri kabul edilmiştir. Peygamberlerin Allah’ın bizzat kendisi olduğu ve çeşitli kişilerin suretinde zuhur ettiği³ gibi anlayışlar ortaya çıkmıştır. Şayet imkân olsa da bu kişiler kendileri hakkında söylenenlere şahit olsalar, anlatılan kişilerin kendileri olduğuna inanmakta güçlük çekecekleri düşünülebilir.

Allah inananlar için peygamberleri; müjdeleyici ve uyarıcı olarak,⁴ en güzel şekilde yarattığı,⁵ yeryüzünü, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı hizmetine verdiği,⁶ şan ve şeref sahibi kıldığı,⁷ idrak kabiliyeti ile donattığı⁸ insanoğluna göndermiştir. İnsanların hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olabilmeleri için onlara yardımcı olacak, Allah’ın emirlerini bildirecek ve açıklayacak olanlar peygamberlerdir. Peygamberler de birer insandır, bu kişilerin seçkin ve üstün beşer özelliklerine sahip ve bu konuda kendilerine inanılmasına ve güvenilmesine elverişli bir konumda ve durumda olduklarının unutulmaması gerekir.⁹ Fakat peygamberler gönderildikleri topluluklarda bu beşer konumlarından dolayı zorluklar ile karşılaşmışlardır. Her ne kadar Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerin neden beşer olduğu, onların da diğer insanlar gibi

¹ Ernest Renan, İsa’nın Hayatı, Çev. Ziya İhsan, Ankara, 1945, s. 161.

² Mehmet Özdemir, “Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine”, Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm, Ankara, 2002, s. 200.

³ Bkz. İrfan Abdülhamid, İslam’da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları, Çev. M.Saim Yeprem, İstanbul, 1981, s. 67-71.

⁴ Bakara, 2/213.

⁵ Tin, 95/4.

⁶ Mülk, 67/15; Nahl, 16/12.

⁷ İsrâ, 17/70.

⁸ En’âm, 6/104.

⁹ Habil Şentürk, İslami Hayatın Psikolojik Temelleri, Isparta, 2005, s. 32-33.

yemek yedikleri, çalıştıkları, dolaştıkları belirtilmiş olmasına rağmen¹⁰ tarihi süreçte insanların pek çoğunun kendilerine gönderilen peygamberlerin asıl görevlerine inanmadıkları, onlardan beşerin yapamayacağı harikulade şeyler istedikleri görülmüştür.¹¹ İşte bu gibi durumlarda Allah'ın izniyle peygamberlerin yaptıkları bazı olağanüstü olaylara mucize¹² denir.¹³ Nuh tufanı,¹⁴ Hz. Salih'in mucizesi,¹⁵ Hz. Musa'nın asası,¹⁶ Hz. Davud'un mucizesi,¹⁷ Hz. Süleyman'ın mucizesi,¹⁸ Hz. İsa'nın hastaları iyileştirmesi ve beşikte konuşması¹⁹ gibi mucizeler Kur'an-ı Kerim'de yer almıştır.²⁰

İnsanların pek çoğu Allah'ın izni ve lütfu ile meydana gelen bu olayları, peygamberlerin şahıslarıyla özdeşleştirmişlerdir. Zamanla peygamberlerin mucizeleri kendi kendilerine yapabilecekleri görüşü gelişmiş, onların beşer vasıfları göz ardı edilmiş ve insanüstü bir peygamber anlayışı gelişmiştir. Bu anlayış tarih yazıcılığına da yansımıştır. Bu durumun en tipik örneği, tarih içerisinde şekillenen Hz. İsa imajıdır. Bir beşer olarak dünyaya gelen ve hayatını bu şekilde sürdürüp tamamlayan Hz. İsa, zaman içerisinde "insan" olma vasfı yeterli görülmeyle aşkın bir varlık olma istikametinde sürekli dönüştürülmüş ve sonunda "ilah" mertebesine yükseltilmiştir. Zaman içerisinde Tanrı'nın oğlu sıfat ve unvanını almıştır.²¹ John Hick, Hz. İsa'nın ilahlaştırılmasını üç sebebe bağlamaktadır.²² Hz. İsa'nın ilahlaştırılma sürecini,

¹⁰ Enbiyâ, 21/3; Mü'minûn, 23/47; Furkan, 25/7; Şuarâ, 26/186; Yâsîn, 36/15; Kamer, 54/24; Teğâbün, 64/6.

¹¹ İlgili örnek için Bkz. A'râf, 26/154.

¹² Mucize; Arapça'da "acz" kökünden gelir. " Mu'ciz"; bir şeyi yapmaktan aciz bırakan, karşı konulmaz anlamlarındadır. Çoğulu "mu'cizât"tır; Bkz. İbn Manzur, "acz"mad., Lisanu'l-Arab, V, Beyrut, t.y., s. 369; Mevlüt Sarı, El-Mevârid, İstanbul, 1982, s. 972-973.

¹³ Nûreddin es-Sâbûni, Mâturîdiyye Akaidi, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979, s. 111; Mucizenin şartları için bkz. Abdulkahir b. Tahir et-Temîmî el-Bağdadî, Kitab-ı Usulu'd-Din, İstanbul, 1928, s. 171-172.

¹⁴ Hûd, 11/36-48.

¹⁵ Hûd, 11/64-68.

¹⁶ A'râf, 7/103-126.

¹⁷ Sebe', 34/10; Sâd, 38/18.

¹⁸ Enbiyâ, 21/81-82; Neml, 27/16-19.

¹⁹ Âl-i İmrân, 3/49,46; Meryem, 19/30.

²⁰ Murat Gökalp, Kadı İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru, Ankara, 2005, s. 156.

²¹ Hz. İsa'ya yüklenen sıfatlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ekrem Sarıçioğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta, 2004, s. 326-330.

²² John Hick'e göre Hz. İsa'nın ilahlaştırılma sebepleri şunlardır: a) Kültürel faktörler, b) Hıristiyan dinsel tecrübenin tabiatı, c) Dini zihniyetin eğilimi, bkz. Mahmut Aydın, İsa Tanrı mı İnsan mı?, İstanbul, 2002, s. 120-124.

bir insanoğlu olan İsa'ya bir ilah olarak ibadet etmeye geçiş olarak tanımlar.²³ E. Renan'ın çalışmasında ise biri tarihi ve hakiki olanı ki Galile'de doğmuş,²⁴ Meryem'in oğlu İsa'dan, diğeri ise; İncil yazarları tarafından abartılmış, gerçeğinden saptırılmış, tam olarak anlaşılammış Allah'ın oğlu Mesih İsa'dan bahsedilir.²⁵ Mahiyet itibariyle az ya da çok farklılıklar taşımakla birlikte benzer bir dönüşüm, Budda,²⁶ Zerdüş, Konfüçyüs, Hz. Musa, Hz. Süleyman vb. dini önderler için de vaki olmuştur.²⁷

Diğer peygamberler için seyreden tarihi süreç sınırlı da olsa peygamberimiz Hz. Muhammed için de aynı yolu izlemiştir. Nadiren de olsa sahabe, ulemâ, meşâyih, evliya ve özellikle de ricâl-i gayb-ı içerecek şekilde genişletilmiştir. Basit bir örnek vermek gerekirse; Hz. Peygamber'in doğumu esnasında meydana gelen olaylar bağlamında mesela İbn Hişam'da yalnızca bir olağanüstü olaydan söz edilirken, bu tür olayların sayısı İbn Sa'd'da altıyı, eşŞâmî'de ise yirmiye bulmaktadır.²⁸ Kanaatimizce Hz. Muhammed'in vefatından sonra onun hayatı ile ilgili pek çok asılsız haber gerek iyi niyetle gerekse kasıtlı olarak tarih kitaplarına sokulmuştur. Bu yapılırken bazı kurguların etkin hale gelmesi için "rüya motifi"²⁹ meşrulaştırma kaynağı olarak kullanılmıştır. Çünkü gerek geçmişte gerekse günümüzde pek çok insan rüya görmekte ve günlük hayatta meydana gelen bazı olayları gördükleri rüyalar ile ilişkilendirebilmektedirler. Günümüz toplumunda da

²³ Aydın, s. 120.

²⁴ Renan, s. 4.

²⁵ Renan, s. 268.

²⁶ Budda ve diğer din kurucuları hakkında oluşan farklı algılamalar için bkz. Hakan Öztürk, Kızılabdullah Şahin, "Siyer-Dinler Tarihi İlişkisi Bağlamında Din Kurucusu veya Peygamberlerin Doğum Olayları Üzerine Bir İnceleme", Türkiye'de Dinler Tarihi (Dünü Bugünü ve Geleceği), Ankara, 2010, s. 319-329.

²⁷ M. Hayri Kırbaoğlu, " Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma'dan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlke'ye", Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Isparta, 2001, s. 130

²⁸ Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", Milet ve Nihal, 4/3, Aralık-07, İstanbul, 2008, s. 135.

²⁹ Rüya; sözlükte düş anlamında olup mecazi anlamda ise gerçekleşmesi imkansız durum, hayal gibi anlamlarda ve gerçekleşmesi istenen ve çok güzel olan anlamlarında kullanılır. Bkz. Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, II, Ankara, 1998, s. 1872. Rüya; nefis, duyuyu bırakıp düşünceye yöneldiği için düşünceye konu olan her şeklin tasarlama gücü sayesinde nefisteki izlenimdir. Bkz. Kindi, Felsefi Risaleler, Çev. Mehmet Kaya, İstanbul, 1994, s. 143; Rüya; Uykuda görülenler için kullanılır, Rü'yet ise göz ve kalp ile görülenler için kullanılır. Bkz. İbn Manzur, Lisānu'l-Arap, XIV, s. 291.; Farklı Rüya açıklamaları için bkz.; Muhammad Hamidullah, İslām Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti), Çev. Salih Tug, II, İstanbul, 1990, s. 1087-1088; İbn Arabi, Tedbirat-ı İlahiye Tercüme ve Şerhi, Yayına Hazırlayan Mustafa Tahralı, İstanbul, 1992, s. 115; İbn Haldun, Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, I, İstanbul, 1982, s. 380; Tahir Özakkaş, Bütüncül Psikoterapi, İstanbul, 2004, s.443; İlyas Çelebi, "Rüya", TDVİA, XXXV, İstanbul, 2008, s. 306.

geçmiş toplumlarda da rüya; her zaman kültürün ve geleneğin bir parçası olmuştur. Gerek Yahudi gerekse Hıristiyan ve İslam kültüründe de rüya geleneği önemli bir yer tutmuştur.³⁰ Müslüman âlimler rüyanın bilgi kaynağı olup olamayacağını,³¹ rüya ile hadis rivayet edilip edilemeyeceğini vb. konuları tartışmışlardır. Bunun temel sebebi Hz. Muhammed'e vahyin doğru rüyalar (er-ru'yâ es-sâdika)³² ile başlamış olması³³ ve Kur'an-ı Kerim'de de pek çok ayette rüya bahsinin geçmiş olmasıdır.³⁴

Yapmış olduğumuz bu çalışmada; Hz. Muhammed'in doğumu öncesinde bazı insanlara onun peygamber olacağına rüyada müjdelenmesine dair rivayetleri ele alarak, "Rüya motifi"nin siyer yazıcılığında nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızda, Rebîa b. Nasr'ın, Abdülmuttalib'in, Hz. Amine'nin ve Kısra sarayı din işleri başkanı Mûbezan'ın Hz. Muhammed'in doğumu öncesinde onun geleceğine dair gördükleri rüyalar ile ilgili rivayetleri; bir tarihçinin bakış açısıyla, yer, zaman, sebep-sonuç ilişkisi ve kaynaklar arasındaki farklılıkları dikkate alarak değerlendirip incelemeye çalışacağız.

İslam Tarihi kaynaklarında bu konu ile ilgili nakledilen ilk rivayet Rebîa b. Nasr'ın gördüğü rüya ve onun kâhinler tarafından yorumlanmasıdır.

1. Rebîa b. Nasr'ın Rüyası

İbn-i İshak'dan gelen bir rivayete göre Yemen Meliklerinden Rabîa b. Nasr³⁵ bir rüya görmüş ve bundan dolayı korkuya kapılmıştır. Memleketinde ulaşabildiği tüm âlim, kâhin, şair ve müneccimleri toplamış ve gördüğü

³⁰ Kelly Balkeley, "Reflections on the Dream Traditions of Islam", *Sleep and Hypnosis*, 4:1, 2002, s. 4.

³¹ Rüya'nın bilgi kaynağı olup olmadığı ve vahyin bir çeşidi olup olmadığı ile ilgili bkz. Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara, 1992, s. 45-51.

³² Er-Ru'yâ es-Sâdika: hak rüya, rüyayı sâliha, rüya-yı sâdika, rüya-yı hasene gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bu isimlerle zikredilen rüyalar, edğâs'tan uzak ve halistirler. Bu, kişinin mazhar olacağı yakın bir hayrın habercisidir. Bu sebeple Allah'tan müjde kabul edilmiştir. Müslim, *Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc* (ö. h. 261), *es-Sahîh*, IV, Beyrut, 1991, Rüya 42, Hadis No: 2263 vd.; Tirmizî, *Ebû İshâ Muhammed* (ö. h. 297), *es-Sünen*, IV, Beyrut, 1962, Rüya 35, Hadis No: 2270 vd.;

³³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî (256/870), *es-Sahîh*, Beyrut, 1987, *Bedü'l-Vahy* 1, *Kitabü't-Ta'bir* 95; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, 2004, s. 82.

³⁴ Yûsuf, 12/4, 5, 6, 21, 36, 41, 43, 46, 100, 101; Sâffât, 37/102; Fetih, 48/27.

³⁵ Yemen meliki Rebîa b. Nasr; Tübbâ'lar hükümdarlarındandı. Bkz. Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, Beyrut, 1990, s. 31; Nesebi: Rebîa b. Nasr b. Malik b. Şavez b. Melik b. Acem b. Amr b. Nümmare b. Lahm, Bkz. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, III, Beyrut, 1997, s. 117.

rüyanın tevilini istemiştir. Onlar da bu rüyanın tevilini ancak Satîh³⁶ ve Şıkk³⁷ isimli kişilerin yapabileceğini çünkü bu ikisinden daha âlim birisinin olmadığını söylemişlerdir. Melik , Satih ve Şıkk'a haber göndermiş, Satîh, Şıkk'dan önce gelmiş ve Melikin görmüş olduğu rüyayı yorumlamıştır. Melik, Satîh'in yorumlarında anlattığı olayların ne zaman meydana geleceğini sormuş o da cevaben altmış veya yetmiş senenin geçmesinden daha sonra vuku bulacağını söylemiştir. Melik daha sonrasını sormuş Satîh, yetmiş kusur sene sonra hâkimiyetin İrem b. Zi Yezen tarafından ele geçirileceğini ve ondan sonra da hâkimiyetin Allah tarafından kendisine vahiy gelen pak bir Nebi tarafından ele geçirileceğini ve dehrin sonuna kadar mülkün onun kavminde kalacağını söylemiştir.³⁸ Satîh'den sonra Rebia b. Nasr ile Şıkk arasında da benzer bir konuşma geçmiştir. Şıkk da gönderilmiş bir Resul'ün hâkimiyeti ele geçireceğini ve mülkün yevm-i fasla kadar onun milletinde olacağını söylemiştir.³⁹

Bu rivayeti tahlil edecek olursak:

- Bu rivayete göre, Satîh ve Şıkk'ın Yemen Meliki'nin rüyasını yorumlamalarından olayın meydana geldiği zaman ile Allah tarafından kendisine vahiy gönderilen pak bir Nebinin hâkimiyeti ele geçireceği zaman arasında en az 150 yıllık bir dönem geçeceği anlaşılmaktadır.

- Dikkat çeken bir diğer unsur; Yemen Meliki'nin görmüş olduğu bir rüyanın Kahin Sâtih ve Şıkk tarafından yorumlanması ve bazı siyer yazarlarının bu rüyayı Hz. Muhammed'in doğumu ile ilişkilendirmiş olmasıdır.

Olayın kahramanlarından kâhin Sâtih ve Şıkk hakkında kaynaklarda efsane kabilinden bilgiler mevcuttur.⁴⁰ Kâhin Satîh'in 700, 500 veya 300 yıl yaşadığı da belirtilmektedir.⁴¹ Tarihi süreçte toplum içinde ön plana çıkmış bazı kişiler hakkında her zaman gerçek dışı bilgiler söylenegelmiştir. Bu şahıslar tarihteki bazı önemli olaylara şahit tutulmak için uzun yaşamış gibi gösterilmişlerdir. Olaylarda bu kişilerin isimlerinin kullanılması ile vakaların

³⁶ Nesebi: Rebi b. Rebia b. Mes'ud b. Mâzin b. Zi'b b. Adıyy b. Mâzi b. Ğassân; Bkz. İbn Hişâm, I, s. 32; İbn Kesir, III, s. 117.

³⁷ Nesebi: Sa'b b. Yeşkür b. Rühm b. Efrek b. Kasr b. Abkere b. Enmâr b. Nizâr'ın oğludur; Bkz. İbn Hişâm, I, s. 32; İbn Kesir, III, s. 117.

³⁸ İbn Hişâm, I, s. 31-33; Abdurrahman es-Süheylî, er-Ravdu'l-Ünüf, I, Beyrut, 1997, s. 58-60. Ebu Nuaym el-İsfahânî, Delâilü'n-Nübüvve, Halep, 1977, s. 156.

³⁹ İbn Hişâm, I, s. 31-33; Mecdüddîn Ebu'Saâdât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir (h. 630), el-Kâmil fi't-Tarih, I, Beyrut, 1987, s. 322

⁴⁰ es-Süheylî, I, s. 58-60.

⁴¹ İbn Kesir, III, s. 402.

değeri artırılmış ve gerçeklik payının artırılması amaçlanmış olmalıdır. Burada da yaşadıkları dönemde toplumda iz bıraktığı sanılan Kâhin Sâtih ve Şikk'in isimlerinin kullanılması ile bu olay gerçek gibi gösterilmek istenmiştir. Burada tarih ve siyer yazıcılığının problemleri arasında yer alan "Tarihteki bazı insanların uzun yaşamış gibi gösterilmesi" sorunu ile de karşılaşmaktayız. Kaynaklarda Kâhin Sâtih'in Hz. Muhammed doğduğunda öldüğü ifade edilmektedir.⁴²

Meydana geldiği ifade edilen bu olayın hiçbir yerinde Hz. Muhammed ile ilgili bir bilgi veya işaret yer almamaktadır. Sadece bir Nebi'nin hâkimiyeti ele geçireceği ve zamanın sonuna kadar hakimiyeti elinde tutacağı ifade edilmiştir.

Fetihlerin genişlemesi, yeni kültürler ile karşılaşılması ve onlar ile peygamberlik hakkında tartışmalara girilmesi ve neden-nasılı bir tarih yazıcılığının gelişmemiş olması sebebiyle ilk siyer yazarları bu tür rivayetleri eserlerine almışlar ve bunda da bir sakınca görmemiş olabilirler. İbn Hişâm'ın (H.218) İbn-i İshak'dan (H.151) naklettiği bu rivayet daha sonraki kaynaklarda genellikle delail⁴³ türü kitaplarda yer almıştır.

2. Abdülmuttalib'in Rüyası

İnceleyeceğimiz ikinci rivayet ise Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib'in görmüş olduğu rüyadır. Bir gün Abdülmuttalib rüyasında kendisinden bir ağaç çıktığını, ağacın başının gökyüzüne ulaştığını, dallarının ise doğuya ve batıya doğru uzandığını, o ağaçtan güneş ışığından yetmiş kat daha şiddetli bir ışığın zuhur ettiğini ve Araplar ve diğer insanların ona secde ettiğini, onun büyüklüğü, ışığı ve yüksekliğinin zaman geçtikçe arttığını, ağacın bir zaman gizlendiğini, bir zaman açığa çıktığını, onun dallarına tutunmuş Kureyşli bir toplulukla, onu kesmek isteyen Kureyşli başka bir topluluğun olduğunu, ağacı kesmek için yaklaştıkları zaman daha güzel yüzlüsünü asla görmediği ve daha güzel kokulusunu asla koklamadığı bir gencin onları yakaladığını, onların bellerini kırdığını ve gözlerini çıkardığını, o ağaçtan bir nasip almak için elini uzattığını ancak ulaşamadığını ve O gence "Nasip kimindir?" dediğini, onun da "Nasip, şu ona tutunmuş olanların ve ona

⁴² Yâkûbi, Tarih-i Yâkûbi, II, 1883, s. 5.

⁴³ Delail ve Hasais türü eserlerin tarihsel değeri için bkz. H. Musa Bağcı, Hz. Peygamber'in Beşerî Yönü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s. 150-157.

tutunma hususunda seni geçenlerindir.” dediğini rüyasında görmüştür.⁴⁴ Abdulmuttalib korkmuş olarak uyanmış ve gördüğü rüyanın yorumunu öğrenmek için bir kâhine gitmiştir. Kâhine gördüğü rüyayı anlatmış, o da onun soyundan ulu birisinin çıkacağını Abdulmattalib’e haber vermiştir.⁴⁵

Bu rivayet kaynaklarda ilk kez Suyûtî’de (H.911) geçmektedir. Olayın gerçekleşme zamanını ve rivayetin yazılış zamanını düşünürsek; aradan uzun zaman geçmiştir. Rivayet ise çok detaylıdır. Bir insanın gördüğü bir rüyayı birisine anlatması, anlattığı kişinin de yıllar sonra o rüyayı tüm detaylarıyla anlatması mantığa uygun değildir. Olayda dikkat çeken bir başka nokta ise olaylar belirlenmiş herkese rolü önceden kesilmiş ve biçilmiştir.

Abdulmuttalib’in rüyasındaki olayları maddeleyecek olursak:

- Ağacın bir zaman gizlenmiş olması
- Ortaya çıktığında Kureyş’in bir kısmının ona karşı oluşu bir kısmının ise onun yanında olması
- Ortaya çıkan gencin onları yakalaması ve galip çıkması
- Abdulmuttalib’in ağaçtan nasip alamadığı

İslam tarihini yüzeysel de olsa okuyan birisi yukarıdaki olayları sıra ile temaşa edebilir. Hz. Muhammed mesajını önce gizli olarak yapmış daha sonra açıktan yapmış ve Kureyşliler’in bir kısmı ona karşı çıkmış ama sonuçta Mekke fethedilerek Hz. Muhammed onlara karşı galip gelmiştir. Abdulmuttalib ise bu davete yetişememiş, Hz. Muhammed çocukken vefat etmiştir. Bu tabloda ortaya çıkan husus şudur ki; olayların failinin olaya hiçbir etkisi yoktur. İnsanoğlu burada nesne durumundadır. Herkes sahneye çıkmış ve rolünü üstlenmiştir. Bu rivayeti Hz. Muhammed’in geleceğinin çok

⁴⁴ Tarih içinde rivayetin uğradığı değişim için bkz. Lüfullah Ahmet, Hz. Muhammed’in Hayatı, İstanbul, 1913, s. 50-51. “...Belimden beyaz bir zincir çıktığını gördüm. Bu zincirin dört kolu vardı, biri gök yüzüne, diğeri zemine, üçüncüsü şarka, dördüncüsü garba meyl ve temas ediyordu. Birdenbire bu zincir taptaze, üzerinde türlü türlü ziyah meyveler mevcut bir ağaca dönüştü. Payı şecerede cehrelerinde durgun ve vakar (ağırbaşlı heybetli) müşahade olunan iki muhterem pîr ayakta duruyorlardı. Bunların kim olduklarını sual ettim. Hz. Nuh ile Hz. İbrahim olduklarını söylediler ve şu sözleri de ilave ettiler: Bu ağaç senin ecdadından sana intikal etti. Sen onu ihtimam ve bağlılıkla hıfz ve haraset edeceksin. O yaşayacak nesilden nesile dal budak salıverecek.” İlk dönem siyer kitaplarının hiçbirisinde rivayet bu şekilde geçmemektedir.

⁴⁵ Celâleddin Abdurrahmân es-Suyûtî, el-Hasâisu’l-Kübra, I, Beyrut, 1985 s. 67-68; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî eş-Şâmi (942/1535), Sübülü’l-Hüda ver’Reşâd, I, Kahire, 1994, s. 151.

önceden bilindiğini kanıtlama çalışmalarının bir ürünü olarak değerlendirebiliriz.⁴⁶

Bu rivayette de tarihi gerçeklere uygun olarak bir tablo çizilmiştir. Bu işlem yapılırken de "rüya motifi" kullanılmıştır. Olayın mahiyeti incelenecek olursa benzer rüyalara büyük devletlerin kuruluşu ile ilgili rivayetlerde de rastlayabiliriz.⁴⁷

3. Hz. Amine'nin Rüyası

İnceleyeceğimiz üçüncü rivayet Hz. Muhammed'in annesinin ona hamile iken gördüğü iddia edilen rüya ile ilgili rivayettir. Bu konu ile ilgili kaynaklardaki ilk rivayet İbn İshak'ın (H.151) "Siyer"'inde yer almaktadır. Rivayete göre; Amine, peygambere hamile iken kendisine birisi gelmiş ve "Sen bu milletin efendisine hamilesin." demiştir. Onu dünyaya getirdiği zaman şu yedi mısrayı tekrarlamasını ondan istemiştir:

" Onu bire ismarladım
Her haset edenin şerrinden
Her maksatlı yaratık içinde
Ve her kötü insanın şerrinden
Bahşedilenden başkasını atarız
O, övgüye değer, şerefli Allah'ın kuludur
Onu meclislere gelmiş görüyorum."

Yine rivayetin devamı; "Kuşkusuz onun alameti, dünyaya geldiği zaman onunla beraber, Şam topraklarından Busra saraylarını dolduran bir nur çıkması ve kendisine Muhammed isminin verilmesidir. Onun Tevrat'taki ismi Ahmet - gök ve yer ehli onu över demektir-, Kur'an'daki ismi

⁴⁶ Bazı rivayetler daha da geriye götürülerek Hz. Peygamberin babası Abdullah'ın Amine ile evlenmeden önce anında bir nur olduğu ve Kusay kabilesinden bir kadının bu nuru gördüğü kendisini ona teklif ettiği anlatılmaktadır. (İbn İshak (151/768), Muhammed b. İshak b. Yesâr, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrut, 2004, s. 93-94; İbn Hişâm, I, s. 204; Benzer rivayetler için bkz.; Muhammed b. Manî' İbn Sa'd, Tabakatu'l Kübra, I, Kahire, 2001, s. 75-76; es-Suyûtî, I, s. 101-102; Ali b. Burhâneddin el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, Beyrut, 1400, s. 63-64; Abdüsselam et-Tirmanini, ez-Zevac Inde'l-Arab fi'l-Cahiliye ve'l-İslam, Kuveyt, 1984, s. 18.)

⁴⁷ Bkz. Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1984, s. 7.

Muhammed'dir"⁴⁸ şeklinde anlatılmaktadır. Bu rivayeti tahlil edecek olursak, rivayette yer alan unsurları şu şekilde maddelendirebiliriz:

- Olay Amine, Hz. Peygambere hamile iken gerçekleşmiştir.
- Olayın rüyada mı yoksa uyanıkken mi olduğu konusunda bir bilgi yoktur.
- Amine'ye gelinmiş ve ulu bir kişiye hamile olduğu bildirilmiştir.
- Çocuk dünyaya geldiği zaman Hz. Amine'nin söylemesi gereken sözler söylenmiştir.
- Çocuk doğduğu zaman isminin Muhammed olması ve Şam topraklarından Busra saraylarını dolduran bir nurun çıkacağı haber verilmiştir.
- Doğacak çocuğun Tevrat'taki isminin Ahmet olduğu, yer ve gök ehlinin onu övdüğü belirtilmiştir.
- Doğacak çocuğun Kur'an'daki isminin ise Muhammed olduğu belirtilmektedir.

İbn Hişâm (H.218), İbn İshak'ın siyeri üzerinde birtakım düzenlemeler yapmış ve doğru bulmadığı bazı noktaları çıkarmıştır.⁴⁹ Amine'den söylemesi istenilen yedi mısranın sadece bir beyitine yer veren İbn Hişâm'ın diğer kısımlarının doğruluğu hakkında bilgi bulamadığı ve eserine almadığı düşünülebilir. Aynı şekilde İbn Sa'd'ın (H.230) Tabakat'ında da bir beyit olarak⁵⁰ geçmektedir. Ebu Nuaym'ın (H. 430) Delâil'inde ise on sekiz mısra olarak yer almıştır. Ebu Nuaym'ın rivayetine göre Amine bu beyitleri, altın bir sahife üzerinde yazılı olarak, rüyanın akabinde başının yanında bulmuştur. Amine'nin rüyasındaki kişi bu sahifeyi doğduğunda bebeğinin üzerine

⁴⁸ İbn İshak, s. 97; Ebu Bekr Ahmet b. El-Hüseyn el-Beyhakî, Delâilü'n-Nübüvve, I, Beyrut, 1988, s. 82-83.

⁴⁹ Bunu eserine başlarken şu şekilde açıklamaktadır; "İbn İshak'ın bu kitapta zikrettiği şeylerin bir kısmını yok sayıyorum. Çünkü içlerinde Resûlullah hakkında bir bilgi bulunmayan kendileri hakkında Kur'an'da bir şey nazil olmayan ve bu kitaptan bir şey için sebep olmayan, onun için ne bir tefsiri ve ne de bir delili olmayan şeylerdir. Zikretmiş olduğu bir çok şiirleri de terkettim ki; şiiri bilen ehli ilimden hiç bir kimsenin onları bildiğini görmedim. Bir kısım şeyleri de terkettim ki onları rivayet etmek, haber vermek ayıp kaçır. Onlardan bir kısmı da vardır ki onların zikredilmesi bazı insanlara zarar verir. Bir kısmı da vardır ki; onun rivayetini Bekkâî bize ikrar ve itiraf etmemiştir. İnşallah Tealâ bunlardan başka bilgileri Bekkâî'den en güzel bir rivayetle ve bilgi ile sonuna kadar naklederiz." İbn Hişâm, Siret-i İbn-i Hişâm, I, Çev. Hasan Ege, s. 38-39.

⁵⁰ İbn Sa'd, I, s. 78.

asmaşını istemiştir.⁵¹ Altın sahife meselesi bakabildiğimiz kadarıyla başka kaynaklarda geçmemektedir. Muhtemel ki bazı hikâyeciler bunu rivayetin içine katmaya çalışmışlar ve Ebu Nuaym'dan başkası da benimseyip kabul etmemiştir.

Rivayette geçen ikinci unsur ise; olayın gerçekleşme zamanıdır. İbn İshak'ta Amine, Hz. Muhammed'e hamile iken gerçekleşmiştir ancak uykuda mı yoksa uyku ile uyanıklık arasında mı olduğu hakkında net bir bilgi yoktur. İbn Hişâm'da olay rüyada meydana gelmiştir. İbn Sa'd'da ise uyku ile uyanıklık arasında olduğu ve Amine'ye gelen kişinin iki kez geldiği belirtilmiştir. İbn Sa'd'da olayın Pazartesi günü meydana geldiği de ifade edilmektedir.⁵² Ancak diğer kaynaklarda bu bilgi geçmemektedir. Vakidi'den İbn Sa'd aracılığı ile gelen bu rivayette olayın "Pazartesi" günü olması şu esaslara bağlanmış olabilir:

Hz. Muhammed, Pazartesi günü doğmuş,⁵³ kendisine pazartesi orucu hakkında şu soru sorulduğu zaman: "Ya Resûlallah, Pazartesi günü tutulan oruç hakkında ne buyurursunuz?", O da "O gün, benim doğduğum ve vahyin bana indirildiği gündür" diye cevap vermiştir.⁵⁴ Yine Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah (s.a.v.), Pazartesi günü doğmuş, Pazartesi günü peygamber olmuş, Pazartesi günü Mekke'den hicrete başlamış, Pazartesi günü Medine'ye vararak hicretini tamamlamış, Pazartesi günü vefat etmiş, Hacer-i Esved'i de Pazartesi günü kaldırıp yerine koymuştur."⁵⁵ Yukarıdaki hadislerden Hz. Muhammed'in hayatındaki önemli olayların hep Pazartesi günü meydana gelmiş olduğunu görmekteyiz. İlk siyer yazarları tarafından bunun bir gelenek olduğu da düşünülmüş olabilir.

Rivayeteki bir diğer unsur ise, Amine'ye ulu bir kişiye hamile olduğunun bildirilmesidir. İbn İshak'ta "bu ümmetin efendisine",⁵⁶ İbn Sa'd'da "ümmetin efendisine ve nebisine",⁵⁷ Ebu Nuaym İsfahani'de "yaratılmışların

⁵¹ el-İsfahânî, I, s. 136-137.

⁵² İbn Sa'd, I, s. 78.

⁵³ İbn Hişâm, I, s. 183; İbn Sa'd, I, s. 81; Muhammed b. Abdullah en-Nisaburi El-Hâkim, el-Müstedrek, II, Beyrut, 1977, Kitabü't-Tevârih 28; Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah (241/855), Müsnedü Ahmed b. Hanbel, V, Riyad, 1998, s. 297; Beyhakî, I, s. 82; Halife b. Hayat, Halife b. Hayat Tarihi, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001, s. 78.

⁵⁴ Müslim, II, Kitabü's-Siyam 14, No: 1162.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, V, s. 297.

⁵⁶ İbn İshak, s. 97; Beyhakî, I, s. 82; İbn Kesir, I, s. 383-384.

⁵⁷ İbn Sa'd, I, s. 78.

en hayırlısına ve alemlerin efendisine”,⁵⁸ Süheylî’de (H.581) “ ümmetin efendisine”,⁵⁹ Kastalânî’de “alemlerin en hayırlısına”,⁶⁰ şeklinde geçmektedir. Rivayetlerin ortak özelliği Amine’nin yüce birine hamile kaldığıdır.⁶¹

Rivayetdeki bir diğer unsur da; doğacak çocuğun isminin ne olacağı meselesidir. Yine kronolojik sıraya uyacak olursak ilk olarak İbn İshak’a bakmamız gerekecektir; İbn İshak’ta “Onun Tevrat’taki ismi Ahmed, gök ve yer ehli onu över demektir, Kur’an’daki ismi “Muhammed”dir.⁶² İbn Sa’d’da ise yalnız “Ahmed” geçmektedir.⁶³ Ebu Nuaym İsfehani’de “Ahmed ve Muhammed” birlikte zikredilmekte ancak Kur’an yada Tevrat’tan bahsedilmemektedir.⁶⁴ Beyhakî’de ise “ Tevrat ve İncil’deki isminin Ahmed olduğu yer ve gök ehlinin onu övdüğü, Furkan’daki isminin Muhammed” olduğu geçmektedir.⁶⁵

H. Muhammed’e “Muhammed” isminin verilmesinde Amine’nin gördüğü rüyanın etkisi var mıdır? Bu sorunun cevabını bulmak son derece güçtür. “Muhammed” isminin verilmesini destekleyen başka haberler de vardır. Hz. Muhammed doğduğu zaman Amine, Abdulmuttalib’e bir torunu olduğu haberini göndermiş ve geldiğinde ona hamileyken gördüğü rüyayı anlatmıştır.⁶⁶ Ahmed ismi ise; Kur’an’ın işaretinden⁶⁷ sonra meşhur olmuş, İncillerde ve Tevrat’ta aranmaya başlanmıştır. Çünkü Hz. Muhammed’in risalet öncesi hayatı ile ilgili bilgilerimizi incelediğimiz zaman “Ahmed” ismine rastlamamaktayız. Olayı bir nevi sonuçtan-sebebe gitme şeklinde değerlendirebiliriz.

Olaya bir başka açıdan baktığımızda; Kadı İyaz’ın Şifa adlı eserinde Hz. Muhammed’in doğumuna yakın gelecek peygamberin isminin “Muhammed” olacağı haberi yaygın hale gelince, bazı kimselerin gelecek peygamberin kendi çocuğu olması umuduyla çocuklarına “Muhammed”

⁵⁸ Ebu Nuaym el-İsfahâni, I, s. 136.

⁵⁹ es-Süheylî, I, s. 280.

⁶⁰ Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî (923/1517), el-Mevâhib, I, Beyrut, 1991, s. 120.

⁶¹ Benzer anlatımlar için bkz. el-Halebî, s. 75.

⁶² İbn İshak, s. 97.

⁶³ İbn Sa’d, I, s. 79.

⁶⁴ Ebu Nuaym el-İsfehani, s. 136.

⁶⁵ Beyhakî, I, s. 82-83.

⁶⁶ İbn İshak, s. 97.

⁶⁷ Saf, 61/6; “Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah’ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: “Bu apaçık bir büyüdür.” dediler.

ismini verdikleri belirtilmektedir.⁶⁸ Kadı İyaz'ın vermiş olduğu bu bilgiden gelecek olan peygamberin isminin "Muhammed" olacağı o dönemde bilindiği anlaşılabilir. Abdülmattalib, Hz. Muhammed'in doğumundan dolayı bir yemek vermiştir. Bu yemeğe gelenler kendisine atalarında "Muhammed" isminde birisinin olmadığını, niçin böyle az bilinen bir ismi verdiğini sordukları zaman Abdülmattalib; onun gelecekte övülen birisi olacağını söylemiştir.⁶⁹

Hız. Amine'nin rüyası Hız. Muhammed doğmadan önce meydana gelmiştir. Daha doğmadan çocuğun geleceğinin ne olacağı belirtilmiştir. Peygamberliği daha doğmadan ilan edilmiştir. Sadece bununla kalınmamış kendisine verilecek kitabın isminin "Kur'an" olacağı veya "Furkan" olacağı ifade edilir. Zihinlerde tasarlanan bazı kurguların içine gerçekler de katılarak olayın güvenilirliği artırılmak istenmiştir. Bunun için de kurgu olarak "rüya motifi" kullanılmıştır.

İbn İshak'ın rivayetindeki ele alacağımız son unsur ise; Amine'den çıkan Busra'dan Şam'a kadar yayılan nur'dur. Rivayetlerde nurun rüyada mı yoksa uyanırken mi olduğu konusunda farklı ifadeler vardır. İlk olarak İbn İshak'ta peygamberin bir alameti olarak ifade edilmiş, dünyaya geldiği zaman onunla beraber nurun çıkacağı ve Şam topraklarından Busra saraylarına kadar olan yerleri dolduracağı anlatılmaktadır.⁷⁰ İbn Hişâm, Amine'nin bu nuru rüyasında gördüğünü belirtmiştir.⁷¹ Hakim'in Müstedrek'inde Amine'nin hamile iken nuru gördüğü belirtilmektedir.⁷² İbn Sa'd, Ebu Nuaym İsfehani, Kastalâni'de ise nurun doğum esnasında çıktığı yer almaktadır.⁷³ Abdurrahman b. Avf'ın annesi Şifa, doğum esnasında Amine'nin yanında olduğunu, Şam saraylarını görecektik kadar doğu ve batı arasının aydınlandığına şahit olmuştur.⁷⁴ Osman b. Ebi'l-As'ın annesi de bebeğini

⁶⁸ Kadı İyaz, Şifa-i Şerif, Çev. Naim Erdoğan, İstanbul, 1977, s. 231; Kadı İyaz ayrıca "Muhammed" ismini alan kişilerin isimlerini vermektedir. Bunlar; Muhammed b. Ühayha b. El-Culah el-Evsî, Muhammed b. Mesleme el-Ensari, Muhammed b. Berra el-Bekri, Muhammed b. Süfyan b. Mücaşil, Muhammed b. Hurman el-Cu'fi, Muhammed b. Hüzei es-Sülemî.

⁶⁹ el-Halebi, s. 128.

⁷⁰ İbn İshak, s. 97.

⁷¹ İbn Hişâm, I, s. 180-181.

⁷² El-Hâkim, II, Kitabü't-Tevârih 28, s. 600.

⁷³ İbn Sa'd, I, s. 82; Kastalâni, s. 120-122; Ebu Nuaym el-İsfehani, s. 136.

⁷⁴ Ebu Nuaym el-İsfehani, s. 136.

dünyaya getirdiği zaman Amine'den bir nurun çıktığını ve her tarafı doldurduğunu haber vermiştir.⁷⁵

Kitab-ı Mukaddes'te de buna benzer olayların geçtiğini görmekteyiz. Hiç kuşkusuz bu durum ilk siyer yazarlarını da etkilemiştir. Kitab-ı Mukaddes'te Hacer'e gelen melek ve söylediği sözler ile ilgili olarak; "Ve Rabbin meleği ona dedi: "Senin zürriyetini çoğalttıkça çoğaltacağım ve çokluğundan sayılmayacaktır." Ve Rabbin meleği ona dedi: "İşte sen gebesin ve bir oğul doğuracaksın ve onun adını İsmail koyacaksın çünkü Rab sana olan cefayı işitti."⁷⁶

Yukarıdaki durumun bir benzerini Budizm'de de görebiliriz. Rivayete göre Budizm'in kurucusu Buda'nın annesi Maya, Buda'nın doğumundan önce bir rüya görmüş ve rüyada ona, doğacak olan çocuğunun ileride meşhur bir müşid olacağı bildirilmiştir. Maya, Buda'nın karnına beyaz bir fil şeklinde girdiğini de görmüştür.⁷⁷ Kitab-ı Mukaddes'teki ve Budizm'in kurucusu Buda'nın hayatı hakkında söylenen bu olaylar ile siyer kaynaklarında yer alan Hz. Amine'nin rüyası ile ilgili rivayetler arasında bazı ortak noktalar vardır. Bunlar; Doğacak çocuğun önemli birisi olacağı, Meleğin peygamber annesine gelmesi ve hamile olduğunu bildirmesi, çocuğun isminin ne olacağı meseleleridir.

Şu ana kadarki rivayetlerin bir değerlendirmesini yapacak olursak, rivayetler arasında pek çok konuda farklılık vardır. İlk dönemlerde rüya olgusu siyer yazıcılığında kullanılmaktaydı. Ancak günümüz tarihçiliğinde rüya tarihe bir delil değildir. Bu kadar çok rivayetin olmasının sebebi muhtemelen sahih kabul edilen şu hadisin mevcut olmasıdır. "Şüphesiz ki ben, Adem (a.s) toprağında yoğrulurken Allah'ın kulu, peygamberlerin sonuncusu idim. Bunun yorumunu size haber vereyim; Ben, İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesi ve annemin gördüğü rüyasıyım. Diğer peygamber annelerine de aynı şekilde rüya gösterile gelmiştir."⁷⁸

Ancak bu hadiste Amine'nin gördüğü rüyanın detayları yer almamaktadır. Sadece Ahmed b. Hanbel, bu rivayetin peşinden zikrettiği rivayetinde; Peygamberin şu açıklamasına yer vermiştir; " Şüphesiz ki Allah Rasulü'nün annesi, onu doğurduğunda ondan çıkıp Şam saraylarına kadar

⁷⁵ et-Taberî, II, s. 156.

⁷⁶ Kitabı Mukaddes Şirketi, Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 16/10-11, İstanbul, 2000, s. 14.

⁷⁷ Günay Tümer, Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara, 1997, s. 160; Benzer anlatımlar için bkz. Ali Şeraiti, Dinler Tarihi, Çev. Erdoğan Vatansever, İstanbul, 2001, s. 378.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, s. 127-128; el-Hâkim, II, Kitabü't-Tevârih 28; el-Halebî, s. 77.

olan yerleri aydınlatan bir nur görmüştür"⁷⁹ Ancak nurun görüldüğü zaman konusunda kaynaklarda farklılıklar vardır. Siyer yazarları ilk kez İbn İshak'ta geçen bu hadisenin mahiyetini araştırmış ve pek çok eklemelerde bulunmuş olabilirler. Bu eklemeler esnasında ehli kitaptan yararlanma ihtimalleri de göz ardı edilmemelidir.⁸⁰

4. Mübezan'ın Gördüğü Rüya

Ele alacağımız son rivayet Mubezan veya Mubez diye isimlendirilen Kisra Sarayı din işleri başkanının Hz. Muhammed'in doğumu öncesinde veya doğduğu gece görmüş olduğu rüya ile ilgili rivayettir. Bu konu ile ilgili bilgileri kaynaklarda ilk kez Yâkûbî'nin (H. 294) eserinde buluyoruz. Yâkûbî'nin verdiği bilgiye göre; Kisra sarayının burçları sarsılmış ve 13 burç yıkılmıştır, bin yıldır sönmeyen Fars ateşi sönmüştür. Fars âlimi ve kadılarından Mübezan rüyasında damızlık develerin Arap atlarını sürerek Dicle nehrini geçtiklerini ve ülkeye yayıldıklarını görmüştür. İran Kisrası Enuşirvan (M. 531-579) bundan dolayı korkuya kapılmış ve Nu'man'a⁸¹ haber göndererek kendisinin yönelebileceği bir Arap kâhininin kalıp kalmadığını sormuş, Nu'man da Şam topraklarından Dimeşkli Satih el-Gassânî var demiştir. Kistrâ, kendisine Satih'e gönderilmek üzere akıllı ve bilgili bir Arap şeyhi getirilmesini istemiş ve kendisine Abdülmesih b. Bukayle gönderilmiştir. Abdülmesih geldikten sonra hemen çıkmış, deve üzerinde Dimaşk'a yönelmiştir. Satih'in yanına ulaştığında onu son nefesini verirken bulmuştur. Abdülmesih, Satih'in kulağına yüksek sesle şu mısraları okumuştur; "Yemenin ulu kişisi sağır mı oldu yoksa duymuyor mu? Konuştuğunda karşısındakini susturan, kederleri ortadan kaldıran kişi; halli güç meselelerde konuşan kişi; Yezin ahalisinden bir şeyh sana geldi."

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, IV, s. 127-128.

⁸⁰ Maxime Rodinson; "Hz. Muhammed'in faal olduğu zaman ile ilk siyer kitaplarının ortaya çıktığı zaman arasında 125 yıllık bir zaman vardır. Bu zaman insanların hayal güçlerini çalıştırmaya yetecek kadar uzundur" demektedir. (Bkz. Maxime Rodinson, Hazreti Muhammed, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1998, s. 59.) Burada Hz. Muhammed'in doğumu ve doğumu öncesinde ilgili rivayetler dikkate alınır Rodinson'un bu sözüne katılabiliriz. Ancak tarih şahitlere dayanılarak yazılan bir bilimdir. (Bkz. Leon E. Halkin, Tarih Tenkidinin Unsurları, Ankara, 2000, s. 3.) Şahitlerin doğruluğu ve güvenilirliği ispatlandığı zaman elde edilen bilgiler gerçek bir değer kazanır. Müslümanlar ilk devirlerden itibaren isnada önem vermişlerdir. Hz. Muhammed ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi için cerh ve ta'dil ilmi gibi özel yöntemler geliştirmişlerdir. Şahitleri değerlendirmeden önyargılı bir yaklaşım bilimselliğe ve tarafsızlığa uygun değildir.

⁸¹ Nu'man b. Münzir b. Nu'man b. Münzir b. Amr b. İmrü'ül-Kays b. Amr b. Adıyy b. Rebîa b. Nas'r'dır. İbn Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih, Çev. Abdullah Köşe, I, İstanbul, 1989.

Satih de bu şiirden sonra konuşmaya başlamıştır. Abdülmesih deve üzerinde Satih'in yanına gelmiştir. Satih şu sözleri söylemiştir; " Sasanî hükümdarı seni -saray burçlarının yıkılması, Mecusî ateşinin sönmesi, Mübezan'ın rüyası ki damızlık develerin cins Arap atlarını sürerek Dicle'yi geçip İran topraklarına yayıldığını görmüştür- sorman için gönderdi. İleride yıkılan burçların sayısı kadar İran hükümdarı gelip geçecektir. Sava gölünün suyu çekildiğinde, tilavet ortaya çıktığında, asa sahibi ortaya çıktığında, artık Şam, Satih'in Şam'ı değildir" dedikten sonra son nefesini vermiştir.⁸²

Rivayette yer alan unsurları kısaca tahlil edecek olursak:

- Kısra Sarayı din işleri başkanı Mubezan, Hz. Muhammed'in doğduğu gece veya o sıralarda korkunç bir rüya görmüştür. Rühayı Kâhin Sâtih yorumlamıştır.
- Kısra Sarayının burçları sarsılmış ve 13 burç yıkılmıştır.
- Bin yıldır sönmeyen Fars ateşi sönmüştür
- İran Kısrası Enuşirvan korkuya kapılmıştır.

Bu rivayet, tarihî kaynaklarda ilk kez Yâkûbi'nin (H. 294) eserinde yer almaktadır.⁸³ Yâkûbi'nin bu olay ile ilgili vermiş olduğu bilgiler çok az ve karışıktır. Yâkûbi'nin rivayetinde bazı eksiklikler vardır. Örneğin saray burçlarının yıkılması, Fars ateşinin sönmesi ne zaman meydana gelmiştir? Bunlar tam olarak bilinmemektedir. Önce Mübezan rüya görmüş daha sonra da bu olaylar mı meydana gelmiştir? Yoksa bu olayların olduğu zamanda Mübezan bir rüya mı görmüştür? İran Şehinşahı Enuşirvan niçin korkmuştur, o da bir rüya görmüş müdür? Yâkûbi'nin rivayetinden bunları çıkarmak zordur. Yâkûbi'den sonra Taberî (H.310) bu olayı daha detaylı olarak anlatmıştır.

Rivayetlerde dikkat çeken bir başka unsur ise Yâkûbi rivayetinin senedini vermez iken Taberî dört raviden oluşan bir sened zikretmekte ve bunların arasında yer alan Ebû Mahzûm'un yüz elli yıl yaşadığını belirtmektedir.⁸⁴ Tarihen bu imkânsız olmamakla birlikte pek olağan bir durum da sayılmaz.⁸⁵ Bazı insanların tarihteki önemli olaylara şahit tutulabilmesi için uzun yaşamış

⁸² Yâkûbi, II, s. 6.

⁸³ Erdinç Ahatlı bu olayın en eski kaynağı olarak Taberî'yi vermektedir. Erdinç Ahatlı, Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği, Ankara, 2007, s. 122.

⁸⁴ et-Taberî, II, s. 166.

⁸⁵ Ahatlı, s. 122.

gibi gösterilmeleri rastlanmayan bir durum da değildir. Taberî'nin rivayet ile ilgili vermiş olduğu dört kişilik sened de zayıf bulunmuştur.⁸⁶

Kaynaklara kronolojik olarak baktığımızda kaynaklar arasında şu farklılıklar göze çarpar; yıkılan burç sayısı Yâkûbî'de on üç, Taberî, Beyhakî ve İbn Kesir'de on dört, Kastalânî'de on iki olarak geçmektedir.⁸⁷ Yâkûbî'nin rivayetinde Kisra'nın valisinin ismi sadece Nu'man olarak geçmekte, Taberî'de ise Nu'man b. El-Münzir olarak yer almaktadır. Abdülmesih'in tam adı ise Taberî'de Abdülmesih b. Amr b. Hayyân b. Bukeyle el-Gassânî olarak verilmektedir. Taberî'nin rivayetinde Yâkûbî'den farklı olarak Kisra'nın yaptığı toplantı esnasında Mecusi ateşinin söndüğüne dair bir mektubun geldiği de belirtilmektedir.⁸⁸ Abdülmesih'in Satih'e okuduğu şiir Yâkûbî'de dört mısra, Taberî'de ise on dört mısra olarak yer almaktadır. Taberî'nin nakletmiş olduğu şiirde Abdülmesih'in annesinin ismi ve kendisinin fiziki özellikleri hakkında bilgiler mevcut iken Yâkûbî'de bunlar ile ilgili bilgiler yoktur. Taberî'den sonraki kaynakların büyük çoğunluğu Taberî'nin rivayetini esas almış ve kullanmıştır.⁸⁹

Bu rivayet Yâkûbî'ye kadar hiçbir kaynaktan geçmemektedir. Elbetteki Yâkûbî'ye kadar hiçbir kaynaktan yer almamış olması olayın olmadığı veya asılsız olduğu anlamına gelmez. Abdulfettâh Ebû Gudde'nin Ali *"el-Kârî'nin el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadîs ve'l-Mevzû'"* adlı eserini tahkik ederken yazdığı mukaddimede *"lâ asle lehû"* lafzınının⁹⁰ kullanımını değerlendirirken, bu rivayete yer verir. Ona göre bu rivayet, anlatılmasına cevaz verilemeyecek ölçüde sahih olmayan bir hadistir. Devamında Ebu Gudde, Taberî, Ebû Nu'aym, Beyhâkî, Suyûtî ve Kastalânî gibi İslam âlimlerinin eserlerinde bu rivayete yer vermelerine aldanmamak gerektiği konusunda okuyucuyu uyarır. Çünkü bu âlimlerin eserlerini yazarken rivayetin doğruluğunu yahut sıhhatini ön plâna almaksızın bir konuda ulaşabildikleri rivayetlerin tümünü almayı tercih ettiklerini belirtmiştir.⁹¹

⁸⁶ Taberî'nin verdiği ravi zincirinin tetkiki için bkz.; Ahatlı, s. 122 vd.

⁸⁷ Yâkûbî, II, s. 6; Et-Taberî, II, s. 166; Benzer ifadeler için bkz.; el-Beyhakî, I, s. 126-127; el-İsfehânî, I, s. 139; es-Süheylî, I, s. 61; İbn Kesir, III, s. 305; es-Suyûtî, I, s. 128; Kastalânî, I, s. 131.

⁸⁸ et-Taberî, II, s. 167.

⁸⁹ Beyhakî, II, s. 126-130; el-İsfehânî, I, s. 139 vd.; es-Süheylî, I, s. 61; İbn Kesir, III, 395 vd.; es-Suyûtî, s. 128 vd.; Mehmet Zeki Canan, İslam Tarihi I (Cahiliye Devri-Siyerî Nebî Halifeler Devri), İstanbul, 1977, s. 139-140; Mehmet Ziya, Siret-i Nebî, İstanbul, 1926, s. 12; Zuhiri Danışman, Büyük İslam Tarihi (Asrı Saadet) Hz. Muhammed'in Hayatı, İstanbul, 1967, s. 78-79.

⁹⁰ Lâ asle lehû: Senedi olmayan hadis anlamına gelmektedir, Bkz. Abdullah Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul, 1987, s. 86.

⁹¹ Ahatlı, s. 124-125; Nureddin Ali b. Muhammed Ali el-Kârî, el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzûa, Nşr. Abdulfettah Ebu Gudde, Kahire, 1984, s. 17-19.

Rivayetin geçtiği ilk kaynak Yâkûbi'dir. (H.294/M.907) Kısaca hatırlamak gerekirse Köprü (Cisr/M.634), Büveyb (635), Kadisiye (635), Celula (637), Nihavend (642) Savaşları sonunda İran fethedilmiş daha sonra 635 yılında Şam fethedilmiş, Fihl, Kinnesrin ve Kayseriye Savaşları ile Bizans'a büyük darbeler vurulmuştur. Mısır dâhil pek çok ülke Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Özellikle de İran'ın fethinden sonra Kisra ile alakalı olarak itimat edilmemesi gereken pek çok rivayet tarih kitaplarına girmiştir.⁹² Yâkûbi'nin bu rivayeti eserine almasının geri planında İran'ın fethinin ve İslam hâkimiyetinin bölge halkı tarafından daha kolay benimsemesini sağlamayı arzulanması olabilir. Uzun bir geçmişi olan ve çok köklü bir kültüre sahip olan İran bölgesi ve halkı uzun süre Mecusiliğin temsilciliğini yapmıştır. Yâkûbi bölge halkının gönüllerinin İslam'a yatkın hale getirilmesi amacıyla, onların krallarının da Hz. Muhammed doğmadan önce onun geleceğini bildiğini vurgulamak istemiş olabilir. Böylece Hz. Muhammed'in peygamberliğinin bölge halkı tarafından benimsenmesi amaçlanmış olabilir. O dönemde rüya unsurunun da kültürde önemli bir yer tutmasından dolayı bu rivayeti eserine almakta bir sakınca görmemiştir. Burada da "rüya motifi"nin siyer yazıcılığında nasıl kullanıldığının en güzel örneklerinden birisini görmekteyiz. Bu tür rivayetlerin çıkış sebebi; Hz. Muhammed'in geleceğinin doğumundan önce bilindiğini kanıtlama çalışmalarıdır.

Ayrıca rivayetin hiçbir yerinde Hz. Muhammed ile ilgili doğrudan bir bilgi geçmemektedir. Tarihi süreç içerisinde bazı İslam tarihçileri Kisra ile ilgili dillerde dolaşan haberlerden bazılarını Hz. Muhammed'e yorumlayarak gerçeklere uygun bir kurgu da kurmuş olabilirler. Gerek iyi niyetle gerekse kasıtlı olarak ortaya çıkarılan bu tür rivayetlerin dikkatle incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğumu öncesinde rüyada bazı kişilere müjdenmesi ile ilgili rivayetleri ele alarak; rüya motifinin siyer yazıcılığında nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamız sonucunda varmış olduğumuz sonuçları şu şekilde maddelendirebiliriz:

1. Diğer din mensupları ile girişilen tartışmalar sonucunda peygamberler yarıştırmış ve her din mensubu kendi peygamberinin üstünlüğünü kanıtlamaya çalışmıştır. Bunların bir sonucu olarak da Hz. Muhammed ile ilgili olarak kaynaklara aslı olmayan rivayetler girmiştir. Bu

⁹² Ahatlı, s. 127.

rivayetlerin ortaya çıkışında "rüya" unsuru önemli rol oynamış ve kullanılmıştır. İlk dönem İslam tarihçileri "rüya"yı bir tarih malzemesi olarak kullanmakta hiçbir sakınca görmemiş olabilirler ancak günümüz tarih anlayışında rüya tarihte bir delil değildir. Çünkü rüya psikolojik bir olay olup kişisel bir özellik taşır. Her insan rüya görebilir. Daha sonra meydana gelmiş olaylar ile gördüğü rüyayı ilişkilendirebilir. Rüyanın bilgi kaynağı olup olmadığı konusunda değişik tartışmalar yapılmıştır. Bu konuda en güzel yorumu İbn Haldun getirmektedir. *İbn Haldun nebilerdeki rüya hali ile insanlardaki rüya halini birbirinden ayırmaktadır. Ona göre nebilerdeki rüya hali insanlardaki rüya haline sadece şeklen benzemektedir.* Yine aynı şekilde Muhammed Hamidullah'ın da Hz. Muhammed'in rü'yaları ile ilgili değerlendirmesi dikkat çekicidir. *"Kendilerine hiçbir dînî vasıf ve önem atfetmemekle birlikte Resûlullah, rü'yalarının değerine ve bunların bir mâna taşıdıklarına inanıyordu."* Ancak çalışmamızda da görüldüğü gibi insanlar siyer yazıcılığında "rüya motifi"ni değişik şekillerde kullanmışlardır.

2. Hz. Muhammed bir beşer olarak dünyaya gelmiş diğer insanlar gibi yaşamıştır. Kur'an-ı Kerim'de de onun bu özelliklerine işaret edilmiştir. İslam'ın ilk devirlerinden itibaren onun hayatı ile ilgili pek çok kitap yazılmış ve O, çeşitli yönleri ile tanıtılmaya çalışılmıştır. Klasik İslam tarihi kitaplarında Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili geniş bölümler ayrılmıştır. Ancak gerek siyer ve megazi kitaplarına gerekse klasik İslam tarihi kitaplarına asılsız haberler de girmiştir. Bazı asılsız haberlerin kitaplara girmiş olması; o kitaplara ve müelliflerine güvenilemeyeceği anlamına gelmez. İlk siyer yazarlarının eleştiriye çok az önem verdikleri doğrudur. *Bu yüzden ilk siyer yazarlarına duyduklarını, inceleyip araştırdıklarını toplayan ve hiçbir tahrifattan bulunmaksızın eserlerine aynen geçiren birer haber ve bilgi toplayıcısı gözüyle bakmak gerçeğe daha uygundur.*(Ş. Günaltay) İlk dönem İslam tarihçilerine birer eleştirmen gözüyle değil, rivayet ve olguların sadık birer aktarıcısı gözüyle bakılması daha uygundur.

3. Hz. Amine'nin görmüş olduğu rüyayı ve doğumu esnasında meydana gelen olayları değerlendirirken Hz. Muhammed bir beşerdir diyerek tamamen ret etmek veya kabul etmek bizleri yanıltabilir. Rivayetleri gerekli tarihsel tenkite tabi tuttukten sonra bir değerlendirmeye gitmek daha uygundur. Hz. Amine'nin gördüğü rüya ile ilgili rivayette rüya motifinin siyer yazıcılığında kullanımının en tipik örneklerinden birisini görmekteyiz. Hz. Muhammed doğmadan önce meydana gelen bu olayda, doğmadan çocuğun geleceğinin ne olacağı, isminin ne olacağı bellidir. Peygamberliği daha

doğmadan ilan edilmiştir. Sadece bununla kalınmamış kendisine verilecek kitabın isminin "Kur'an" olacağı veya "Furkan" olacağı bellidir.

4. Çalışmamızda tarih yazıcılığının bir başka problemi olan "İnsanların uzun yaşamış gibi gösterilmesi" ile de karşılaştık. Bazı insanlar tarihteki önemli olaylara yetiştirilmek ve şahit tutulmak için uzun yaşamış gibi gösterilmişlerdir. İnclediğimiz ilk rivayette; Yemen Meliki Rebîa b. Nasr'ın rüyasını yorumlayan Satih el-Gassânî, Hz. Muhammed'in doğumuna yetiştirilmiştir. Taberi'nin vermiş olduğu, İran din işleri başkanı Mubezan'ın gördüğü rüya ile ilgili rivayette de senetteki kopukluğun giderilmesi için "Ebû Mahzum yüz elli yıl yaşadı" denilmiştir. Bu problem özel bir çalışma ve tarih kitaplarından değişik örnekler ile daha detaylı olarak ortaya konabilir.

5. Özellikle Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili çalışmalarda titiz davranmalı ve bilimselliğimizi kaybetmemeliyiz. Olaylara objektif olarak bakmalı ve rivayetleri gerekli tarih tenkitinden geçirdikten sonra değerlendirmeliyiz. Yapılan çalışmalarda bilimsel koordinasyon çok önemlidir. Farklı alanlardan kişilerin yorumlarına ve görüşlerine değer verilmelidir. Ortak çalışma grupları oluşturulmalı ve olaylar çok yönlü olarak incelenmelidir.

6. İslam dini ortaya çıktığı andan itibaren hızla yayılmış ve çok geniş alanlara yayılmıştır. Hal böyle olunca dini tebliğ eden Hz. Muhammed'in hayatına da ilgi duyulmuş ve her devirde gerek Müslümanlar gerekse Müslüman olmayan bilim adamları onun hayatını araştırmış ve incelemişlerdir. E. Renan, gizlilik içinde dünyaya gelen diğer dinlerden farklı olarak, İslamiyet'in tarih ışığında doğduğunu şöyle belirtir; "*Kökleri sath seviyesindedir, kurucusunun hayatı bize XVI. Yüzyıl reformcularındaki kadar malûmdur.*" E. Renan'ın da söylediği gibi Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili olarak çok doğru ve gerçek bilgiler bizlere ulaşmıştır. Yapılması gereken bu bilgilerin klasik tarih kitaplarından gerekli bilimsel süreçten geçirilerek ortaya çıkarılmasıdır.

KAYNAKÇA

Abdülhamîd, İrfan, İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları, Çev. M.Saim Yeprem, İstanbul, 1981.

Akbulut, Ahmet, Nübüvvet Meselesi Üzerine, Ankara, 1992.

Aydın, Mahmut, İsâ Tanrı mı İnsan mı?, İstanbul, 2002.

Aydınlı, Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul, 1987.

Bağcı, H. Musa, Hz. Peygamber'in Beşerî Yönü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.

- Balkeley, Kelly, "Reflections on the Dream Traditions of Islam", Sleep and Hypnosis, 4:1, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (256/870), es-Sahîh, C. IV, Beyrut, 1987.
- Canan, Mehmet Zeki, İslam Tarihi I (Cahiliye Devri-Siyeri Nebi Halifeler Devri), İstanbul, 1977.
- Çelebi, İlyas, "Rüya", TDVİA, C. XXXV, İstanbul, 2008.
- Danışman, Zuhiri, Büyük İslam Tarihi (Asrı Saadet) Hz. Muhammed'in Hayatı, İstanbul, 1967.
- el-Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir et-Temîmî, Kitab-ı Usulu'd-Din, İstanbul, 1928.
- el-Beyhaki, Ebu Bekr Ahmet b. El-Hüseyn, Delâilü'n-Nübüvve, C. I, Beyrut, 1988.
- El-Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Nisaburi, el-Müstedrek ale's-Sahihayn, C. II, Beyrut, 1997.
- el-Halebî, Ali b. Burhâneddin, Essiretü'l-Halebiyye fi Sireti'l-Emini'l-Mü'minin, Beyrut, 1400. (Şamile Programı)
- el-İsfehânî, Ebu Nuaym, Delâilü'n-Nübüvve, Beyrut, 1986.
- el-Kârî, Nureddin Ali b. Muhammed Ali, el-Masnu' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzûa, Nşr. Abdülfettah Ebu Gudde, Kahire, 1984.
- es-Sâbûni, Nûreddin, Mâturîdiyye Akaidi, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979.
- es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, el-Hasâisu'l-Kübra, C. I, Beyrut, 1985.
- es-Süheylî, Abdurrahman, er-Ravdu'l-Ünüf, C. I, Beyrut, 1997.
- eş-Şâmi, Sübülü'l-Hüda ver'Reşâd, C. I, Kahire, 1997.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Târihu'l-Rusül ve'l-Mülûk, C. I, Beyrut, t.y.
- et-Tirmanini, Abdüsselam, ez-Zevac Inde'l-Arab fi'l-Cahiliye ve'l-İslam, Kuveyt, 1984.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsa (279/892), Câmiu'l-Sahih, C. I-V, 1978
- Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1984.
- Günay Tümer, Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara, 1997.
- Gökalp, Murat, Kadı İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru, Ankara, 2005.
- Halife b. Hayat, Halife b. Hayat Tarihi, Çev. Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001.
- Halkin, Leon E., Tarih Tenkidinin Unsurları, Ankara, 2000.
- Hamidullah, Muhammad, İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti), Çev. Salih Tug, C. II, İstanbul, 1990.
- İbn Arabî, Tedbirat-ı İlahiye Tercüme ve Şerhi, Yayına Hazırlayan Mustafa Tahralı, İstanbul, 1992.
- İbn Haldun, Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, C. I, İstanbul, 1982.
- İbn Hişâm (218/833), Ebû Muhammed Abdülmelik, es-Sîretü'n-Nebeviyye, C. I, Beyrut, 1990.

- , Siret-i İbn Hişam, Çev. Hasan Ege, C. I, İstanbul, 1994.
- İbn İshâk (151/768), Muhammed b. İshâk b. Yesâr, es-Sîretü'n-Nebeviyye, Beyrut, 2004.
-, Siyer, Çev. Muhammed Hamidullah, İstanbul, 1988.
- İbn İshak, Siyer-i İbn İshak, Çev. Sezai Özel, İstanbul, 1988.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1373), el-Bidâye ve'n-Nihâye, C.II, Beyrut, 1997.
- İbn Manzur, "acz"mad., Lisanu'l-Arab, c. V, Beyrut, t.y.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Mani'(230/845), Tabakâtü'l-Kübrâ, C. I, Kahire, 2001.
- İbnü'l- Esir, Mecdüddîn Ebu'Saâdât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (h. 630), el-Kâmil fi't-Tarih, C. I-XI, Beyrut, 1987.
- el-Kâmil fi't-Tarih, Çev. Abdullah Köşe, C. I-XI, İstanbul, 1989.
- İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, C. I, İstanbul, 1985.
- Kadı İyaz, Şifa-i Şerif, Çev. Naim Erdoğan, İstanbul, 1977.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (923/1517), el-Mevâhibü'l-Ledünniyye, C. I, Beyrut, 2004.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, " Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma'dan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlke'ye", Süleyman Demirel Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, Isparta, 2001.
- Kindî, Felsefî Risaleler, Çev. Mehmet Kaya, İstanbul, 1994.
- Kitabı Mukaddes Şirketi, Kitab-ı Mukaddes, İstanbul, 2000.
- Lüfullah Ahmet, Hz. Muhammed'in Hayatı, İstanbul, 1913.
- Mehmet Ziya, Siret-i Nebi, İstanbul, 1926.
- Müslim, Ebu'l-Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî (ö. h. 261), Sahihu Müslim, C. IV, Beyrut, 1991, Rüya 42.
- Özakkaş, Tahir, Bütüncül Psikoterapi, İstanbul, 2004.
- Özdemir, Mehmet, "Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine", Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm, Ankara, 2002.
- Renan, Ernest, İsa'nın Hayatı, Çev. Ziya İhsan, Ankara, 1945.
- Rodinson, Maxime, Hazreti Muhammed, Çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1998.
- Sarı, Mevlüt, El-Mevârid, İstanbul, 1982.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara, 2004.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta, 2004.
- Şentürk, Habil, İslami Hayatın Psikolojik Temelleri, Isparta, 2005.
- Şeraiti, Ali, Dinler Tarihi, Çev. Erdoğan Vatansver, İstanbul, 2001.
- Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, C. II, Ankara, 1998.

Yakûbî, Ahmed b. Ebu Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih, Tarih-u'l- Yâkûbi, C. I- II, Beyrut, 1883.